

Zdeněk Helus jubilující

JIŘÍ MAREŠ

Významný český psycholog prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc. oslavuje v roce 2015 své osmdesátiny. Z mnoha stran se mu dostává zaslouženého uznání. Vidíte však na něm, že je z toho všeho rozpačitý a neví, jak se má na takovou lavinu chvály tvářit. Tímto medailonkem se redakce časopisu Pedagogika přesto přidává k zástupu gratulantů.

Jak probíhal jeho profesní život? Narodil se v r. 1935 a své dětství prožil ve vesnici Chotiná nedaleko Plzně. V Domažlicích a v Plzni získal základní a potom středoškolské vzdělání. Po maturitě se v r. 1953 rozhodl ke studiu na Filozofické fakultě UK v Praze a zvolil si hned dva obory: psychologii a filozofii. Po absolutoriu odešel do praxe a tři roky pracoval jako psycholog v dětských domovech. Už na počátku profesní kariéry ho tedy naléhavě oslovilo téma dítě, jeho potenciality a ohrožení. V r. 1961 se s ním už setkáváme v Pedagogickém ústavu J. A. Komenského ČSAV v Praze, kde se věnoval sociálně psychologické problematice, např. sociálnímu učení. Když v r. 1967 vznikl samostatný Psychologický ústav ČSAV, přešel do něj a pokračoval ve výzkumech, např. identifikace jedince se vzory, sebe-realizace osobnosti. Výsledkem byl titul CSc. v oboru pedagogická psychologie. V počátečních letech normalizace, kdy

se v Psychologickém ústavu vedeném prof. Linhartem začala psychologie výrazně ideologizovat, se raději vrátil zpět do Pedagogického ústavu JAK ČSAV, do oddělení pedagogické psychologie. Po odchodu prof. Tollingerové na MŠMT se v r. 1973 naprosto přirozeně stal vedoucím tohoto oddělení a soustředil v něm řadu mladých odborníků. Přátelské a vědecky náročné klima tohoto pracoviště bylo oázou odbornosti v onom nelehkém období pro mnohé z nás.

Nebyl však jenom akademickým bádatelem, ale i výborným přednášejícím. Od 1963 průběžně přednášel na řadě fakult vysokých škol: Pedagogické fakultě UK, Fakultě tělesné výchovy a sportu UK, Divadelní fakultě AMU, Vysoké škole zemědělské aj.

V roce 1990 přešel na plný úvazek na obrozenou Pedagogickou fakultu UK, kde ho nově zvolený děkan prof. Kotásek požádal, aby se stal členem vedení; svěřil mu funkci proděkana pro vědu. V témže roce Z. Helus získal vědecko-pedagogický titul profesora v oboru pedagogické psychologie. Zdálo by se, že dosáhl vrcholu společenského vzestupu a má už vystaráno. Zachoval se však jinak: vstoupil do proudu inováčních snah o proměnu českého školství. Nikoli jako pasivní účastník, který se

ocitl ve víru událostí, nýbrž jako výrazný aktér změn. Stačí připomenout jeho práci v organizacích typu Přátel angažovaného učení, Asociace waldorfských škol či vypracované a realizované projekty Obecná škola (Piřha, Helus, 1993) a Občanská škola (Piřha, Helus, 1994; Piřha, Helus, 1996).

Stíhal toho tenkrát mnohem více, než jsme čekali: v letech 1994–2000 byl děkanem Pedagogické fakulty UK, do r. 1996 členem Akreditační komise vlády ČR. Byl mluvčím Asociace děkanů pedagogických fakult, členem vědeckých rad Univerzity Karlovy v Praze, Západočeské univerzity v Plzni, Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, působil v zahraničí v koordinační radě Erasmus Intensive Programme for Teacher, v Mezinárodní komisi pro podporu alternativního školství atd. Po skončení děkanského období v letech 2000 až 2003 nebyl členem vedení fakulty. Za děkana doc. Beneše (2004–2008) byl znovu proděkanem pro vědu a výzkum, za děkanky prof. Wildové (2009 – dodnes) je proděkanem bez portfeje.

Zdeněk Helus je psychologem přehledových studií, projasněných koncepčních prací, vyostřených odborných tezí, koordinátorem mnoha výzkumů, citlivým autorem učebních textů a učebnic. Není typem empiricky zaměřeného badatele, který opakovaně sbírá a analyzuje terénní data, pátrá, zda bylo možné dospět k určitým zobecněním. Čím se tedy zabývá? Když se nyní ohlíží za svým životem, sám říká, že během profesní dráhy stála v popředí jeho

zájmu čtyři výzkumná témata (Slavík, 2014):

Prvním tématem byla *socializace osobnosti*. V rámci tohoto tématu hledal odpovědi na otázky, jak člověk vrůstá mezi lidi a jak lidé vrůstají do něho. Uvedme některé příklady: publikace o problémech sociálního učení (Helus, 1964), identifikace a její význam v utváření osobnosti (Helus, 1968), problémy socializace osobnosti (Helus, 1973), sociální psychologie (Helus, 2007).

Jeho druhým tématem je *dítě*. Snažil se objasňovat různé přístupy k dětem a dospívajícím, zejména pak přístup, který napomáhá rozvoji jejich osobnosti. Lze to doložit pracemi o vztazích mezi rodiči a dětmi (Helus, Kulič, 1964), jak se mají rodiče vyznat ve svých dětech (1984), o pohledu na dítě v osobnostním pojetí (Helus, 2004), o obratu k dítěti jako výzvy i úkolu pro učitele a rodiče (Helus, 2009).

Třetím tématem je *pojetí učitele a učitelství jako profese* v perspektivě současných a budoucích nároků na jeho znalosti, kompetence i morální kvality – ctnosti. Sem patří kupř. preferenční postoje učitelů k žákům a jejich vliv na účinnost pedagogického procesu (Helus, Pelikán, 1984), zvyšování kvality cestou kvalifikace (Seebauer, Koliadis, Helus. et al., 2000, 2002), pedagogické ctnosti učitelů (Helus, 2003), učitelství jako rozporuplné povolání (Helus, 2007), jak chápat učitelství (Helus, 2011).

Konečně čtvrtým tématem se stala *krize naší doby a potřeba tzv. edukace obratu*. Jde mu o výchovu a vzdělávání

pomáhající člověku, aby byl tvůrcem své životní cesty, žil v otevřeném horizontu možností, o které stojí za to usilovat. Dokládají to práce: Helus, Bravená, Franclová (2012), Helus (2014).

Domníváme se, že nelze pominout ještě tři další témata, v nichž osvědčil svou erudici. Patří k nim rozhodně pojetí dítěte a dospívajícího v *sociální roli žáka*. Připomeňme publikace: o pozorování a hodnocení žáků (Linhart, Helus, Zehner, Chlup, 1962), o školní úspěšnosti žáků (Helus, Hrabal, Kulič, Mareš, 1979), o rozvoji všech žáků ve vyučování a učení (1982), o pojetí žáka a perspektivách jeho osobnosti (Helus, 1982), o autoregulaci žáků (Helus, 1990; Helus, Pavelková, 1992), o pedagogickým narušení žáků (1991).

Dále je třeba zmínit jeho pojetí *psychologie jako oboru*, který může pomáhat profesionálům i laikům. Stačí uvést práce: Kapitoly z pedagogické a sociální psychologie (Helus, Hrabal ml., 1982), Sociální psychologie pro pedagogy (Helus, 2007), Osobnost a její vývoj (2009), Úvod do psychologie (Helus, 2011) aj.

A konečně zde máme téma *pojetí školy* jako instituce, která je důležitá pro rozvoj dětí a dospívajících. Sem můžeme zařadit třeba jeho teze k tématu „změna školy“ (Helus, 2001),

Pro samé bilancování zásluh odborníka Zdeňka Heluse nesmíme zapomenout na něj samotného jako na člověka. Když se s ním setkáte, uvědomíte si, že je to člověk jemný, velmi pozorný k druhým, kultivovaný. Bere neobyčejně vážně svou povinnost k oboru a k lidem, kteří

psychologii potřebují. Je důkladný (a občas zase rozevlátý); je vědcem pečlivě formulujícím své stanovisko (a chvílemi zase rétor a autor básnických metafor). Dokáže spolupracovníky povzbuzovat, když klesají pod tíhou povinností, dokáže však také zneklidňovat, probouzet z letargie či z naučené bezmocnosti odbornou veřejnost. Ukazuje možné cesty z labyrintu školsko-politických direktiv, varuje před rýsuujícími se riziky, jejichž příznaky si mnozí v chvatu každodenních událostí neuvědomují.

Pak je zde ještě jedna jeho vzácná vlastnost. Přiblížíme ji metaforou. V hematologii se používá termín univerzální dárce krve. Je jím dárce se skupinou 0⁻, který může dávat krev všem ostatním skupinám pacientů. Domníváme se, že Zdeněk Helus je (obrazně řečeno) jedním z mála „univerzálních dárců“ nových myšlenek, námětů k hlubšímu zamyšlení, inspirujících poznatků z psychologie a pedagogiky a to pro velmi odlišné skupiny příjemců. Dokáže přesvědčivě oslovit tvůrce školské politiky, profesionální výzkumníky, učitele vysokých škol, učitele mateřských, základních i středních škol, budoucí učitele i rodiče dětí. Umí však nejen dobře mluvit a psát, ale také soustředěně naslouchat druhým lidem, a proto se s ním dobře debatuje.

Je nám živým, hmatatelným příkladem toho, co dnešní medicína nazývá úspěšné stárnutí. Nebo jinak: dosvědčuje nám, řečeno s Karlem Čapkem, že i ve vyšším věku existuje duchovní mládost.

VYBRANÉ PUBLIKACE Z. HELUSE

- Linhart, J., Helus, Z., Zehner, K., & Chlup, O. (1962). *O pozorování a hodnocení žáků*. Praha: SPN.
- Helus, Z., & Kulič, V. (1964). *K psychologické problematice vztahu rodičů a dětí*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí.
- Helus, Z. (1964). K základním problémům sociálního učení. *Pedagogika*, 14(5), 566–581.
- Helus, Z. (1968). Procesy identifikace a jejich význam v utváření osobnosti. *Pedagogika*, 18(5), 723–735.
- Helus, Z. (1973, 1976). *Psychologické problémy socializace osobnosti*. Praha: SPN.
- Helus, Z., Hrabal, Vl. ml., Kulič, V., & Mareš, J. (1979). *Psychologie školní úspěšnosti*. Praha: SPN.
- Helus, Z., Kulič, V., & Mareš, J. (1979). *Základní teoretické a metodologické problémy pedagogické diagnostiky*. Praha: Ústav školských informací.
- Helus, Z. (1982). K možnostem rozvoje všech žáků ve vyučování a učení. *Pedagogika*, 32(2), 127–147.
- Helus, Z., & Hrabal, Vl. ml. (1982, 1984). *Kapitoly z pedagogické a sociální psychologie*. Praha: SPN.
- Helus, Z. (1982). *Pojetí žáka a perspektivy osobnosti*. Praha: SPN.
- Helus, Z. (1984, 1987). *Vyznat se v dětech*. Praha: SPN.
- Pelikán, J., & Helus, Z. (1984). *Preferenční postoje učitelů k žákům a jejich vliv na účinnost pedagogického procesu*. Praha: Výzkumný ústav odborného školství.
- Helus, Z. (1986). Edukační prostředí a účinnost vzdělávacího procesu. *Životné prostredie*, 20(6), 289–291.
- Helus, Z. (1990). Zřetel k autoregulaci jako složka osobnostního přístupu k žákům. *Pedagogika*, 40(1), 27–38.
- Helus, Z. (1991) K problematice pedagogenního narušení dítěte. *Pedagogika*, 41(4), 369–377.
- Helus, Z., & Pavelková, I. (1992). Vedení žáků ke vzdělávací autoregulaci a humanizaci školy. *Pedagogika*, 42(2), 197–208.
- Piřha, P., & Helus, Z., (1993). *Návrh pojetí obecné školy*. Praha: Portál.
- Piřha, P., & Helus, Z. (1994). *Návrh pojetí občanské školy*. Praha: Portál.
- Helus, Z. (1995, 1997, 1999, 2003, 2010, 2013). *Psychologie pro střední školy*. Praha: Fortuna.
- Piřha, P., & Helus, Z. (1996). *Vzdělávací program Občanská škola: pojetí občanské školy: učební osnovy občanské školy*. Praha: Portál.
- Seebauer, R., Koliadis, E., Helus, Z. et al. (2000, 2002). *Kvalita cestou kvalifikace*. Brno: Paido.
- Helus, Z. (2001). Čtyři teze k tématu „změna školy“. *Pedagogika*, 51(1), 25–41.
- Seebauer, R., Koliadis, E., Helus, Z. et al. (2002). *Kvalita cestou kvalifikace – 2. díl*. Brno: Paido.
- Helus, Z. (2003). Učitelství – doména pedagogických čtností? *Pedagogika*, 53(4), 355–367.
- Helus, Z. (2004, 2005). *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál.
- Helus, Z. (2007, 2015). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada.

- Helus, Z. (2007). *Učitelství – rozporuplné povolání pod tlakem nových společenských nároků*. *Pedagogika*, 57(4), 349–363.
- Helus, Z. (2009). *Dítě v osobnostním pojetí. Obrat k dítěti jako výzva i úkol pro učitele a rodiče*. Praha: Portál.
- Helus, Z. (2009). *Osobnost a její vývoj*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.
- Helus, Z. (2011). *Úvod do psychologie. Učebnice pro střední školy a bakalářská studia na VŠ*. Praha: Grada.
- Helus, Z., Kratochvílová, J., Lukášová, H. et al. (2011). *Proměny pojetí vzdělávání a školního hodnocení*. Praha: Asociace waldorfských škol ČR.
- Helus, Z. (2011). Jak chápat učitelství – impulzy pro pedagogické fakulty. *Pedagogika*, 61(4), 373–382.
- Helus, Z., Bravená, N., & Franclová, M. (2012). *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.
- Helus, Z. (2014). Pedagogika obratu včetně jejích důsledků pro uplatňování moci ve výchově. *Paideia: Philosophical E-journal of Charles University*, 11, (3/4), 1–10. Dostupné z http://paideia.pedf.cuni.cz/download/helus_obrat.pdf
- Slavík, J. (2014). Rozhovor se Zdeňkem Helusem: Životní cesta – hledání opory a tvůrčí akt. *Gymnasion*, 24. leden 2014. Dostupné z <http://www.gymnasion.org/archive/article/jan-slavik-zdenek-helus-zivotni-cesta-hledani-opory-tvurci-akt>
- Helus, Z. (2015). Pedagogika hledající sama sebe. Stať k diskusi nad přednáškou W. Brezinky. *Pedagogika*, 65(2), 207–218.